

Година XX, број 8

ISBN 1451-5415

Марта Бјелетић

**ПАДРТИНЕ
(ТВОРБЕНИ АРХАИЗАМ ИЗ БУЧУМА)**

Филозофски факултет у Нишу, 2006.

Марта Бјелетић (Београд)

ПАДРТИНЕ (творбени архаизам из Бучума)

Сажетак. У раду је спроведена творбена и семантичка (а самим тим и етимолошка) анализа дијалекатске именице *падртине* „комађе крпа у распадању” из југоисточне Србије.

Кључне речи: српски језик, дијалекатска лексика, архаизам, творба, семантика, етимологија.

У говору Бучума забележена је именица *падртине* „комађе крпа у распадању” (Богдановић 1979).

Усамљена на српском језичком простору, ова реч има своје формалне пандане у бугарском и чешком: буг. *падртина* „липова кора од које се одваја лико“ (Видин, БЕР 5:4) и чеш. *padrtina* „мали део, парче“ (Vogůš 1975: 35-36).

Српска потврда до сада није била нотирана у етимолошкој литератури. Скок и Бориш за њу нису могли знати¹, али је састављачима БЕР-а већ увелико била доступна. Они, међутим, бугарску реч доводе у везу само са чеш. *padrtina* „мали део, парче“; такође *padrt' f.* „парченце, комадић“, заст. *padrt f.* „нешто изломљено, раздерано, мали делови, парчићи нечега“ и тумаче је као изведеницу од псл. дијал. **padzrtь* [sic!], позивајући се на Боришево тумачење чеш. облика (БЕР I. с.).

У чешком је ова породица речи најразвијенија и обухвата, поред поменутих, облике *padrt m.* „мали део, парче“, *padrtek „id.“*, *padrti n.* „делићи, парчићи“, *padrte* „поломљена дрва у шуми“². Сви ови

¹ Скок, међутим, доноси врло блиску (како творбено, тако и семантички) чакавску потврду са Хвара: *падърчина* „старији комад одела који нико неће да носи, па га поклони неком другом или уз јефтин новац прода“, такође и као пејоративна метафора: „девојка коју неко заручи и остави“ (Skok I:437 s.v. *drijèti*).

² Уп. и изразе: стчеш. *na drt*, чеш. *na padrt' rozbit* „разбити у парампарчад“ (Machek 129 s.v. *drtitii*).

облици објашњени су као изведенице од глагола *йодрѣи* „подерати, покидати, поломити“ код којих је дошло до регуларне замене глаголског префикса *йо-* именичким префиксом *ја-* (Borys I. c.).

Очигледно је да све три поменуте словенске речи (срп. *јадрѣине*, буг. *падртина* и чеш. *padrtina*) имају исту творбену структуру: префикс *ра-* + основа глагола **drti* + суфикс *-ina*. Међутим, на први поглед може бити збуњујућа њихова семантичка разноликост. Да бисмо значења „комађе крпа у распадању“, „липова кора од које се одваја лико“ и „мали део, парче“ довели у везу, морамо поћи од семантике самог глагола.

Глагол **dъrati* / **derti* / **drti* је вероватно већ у прасловенском периоду имао разубјену семантику, али су његова основна значења била следећа: „кидати на комадиће, разривати, цепати, раздирати, тргати“, „скидати, гулити кожу са животиње, кору са дрвета“, „уништавати сталним коришћењем, хабати (нпр. одећу)“ (SP 5:231 s.v.). Он је такође имао и богату деривацију. О томе сведоче бројне псл. изведенице овог глагола, чија се семантика заснива и развија на његовим основним значењима.

Поћи ћемо од првог значења, тј. „кидати на комадиће, разривати, цепати, раздирати, тргати“. Оно је послужило као основа значења именица **dr̥tь* f. „кидање, цепање, дерање; нешто раздробљено, разбијено, нпр. мекиње, трице, опилци, пиљевина“ (SP 5:55-56 s.v., где се упућује на **padr̥tь*) и **dr̥tina* „нешто откинуто од целине, нешто иситњено, измрвљено (нпр. мрвице, пиљевина); комад, парче“ (SP 5:54 s. v. **dr̥tina* 1.). Континуанте ових псл. именица, између осталих, јесу и чеш. *dr̥tina* (обично pl. *dr̥tiny*) „опилци, пиљевина, нешто издробљено, ситни делићи нечега“, дијал. и „мрвице“, стчеш. *drt* f. „мрвице, пиљевина“, чеш. *drt'* f. „труње, нешто ситно, измрвљено“ (уп. и ЭССЯ 5:227 s.v. **dъr̥tь*). Сва ова значења карактеристична су и за горепоменуте чеш. облике *padrtina*, *padrt'*, *padrt*, *padrtek*, *padrti*, *padrte*.

Друго значење глагола **derti*, тј. „скидати, гулити кожу са животиње, кору са дрвета“, нашло је одраза и у неким устаљеним псл. изразима, од којих је за нас релевантан **dъrati* / **derti lyko* „скидати лико са дрвета“ (SP 5:231). Управо овим значењем мотивисана је буг. изведеница *падртина* „липова кора од које се одваја лико“, за значење уп. рус. дијал. *дрань* f. „кора неког дрвећа (липе, храста) која служи као материјал за плетење корпи“: Мы сначала *дрань драли*, потом корзины плели (SP 5:230 s. v. **dъranь*), *драница* f. „id.“ (SP 5:228 s.v.

**dъranica*), такође и српски придев *задрљив* „који се цепа на љуске (о дрвету)“ (Темнић, Влајић-Поповић 2002:143).

Конечно долазимо и до трећег значења глагола **derti*, тј. „уништавати сталним коришћењем, хапати (нпр. одећу)“. Оно се такође рефлектује у бројним изведеницама, да поменемо само оне са нашег терена: *дѐротина* f. „крпа, дроњак“ (Војводина), *дѐретина* „стара крпа“ (Прошћење), *дѐриња* „прђе, стареж“ (Гружа), *издѐрак* m. „похабани, изношени део одеће“, *одѐрина* f. (обично pl.) „стара, износана ствар (о одећи)“ (Драгачево, све Влајић-Поповић 2002:139). Сви наведени облици практично су синонимни са именицом *па̀дртине* „комађе крпа у распадању“.

Треба нагласити да је већ у посл. доба деривација именица од глагола **dъrati* ишла у два смера. У дијалектима из којих су се доцније развили јужнословенски језици дошло је до поименичења трпног придева **drtъ* у значењу „изнемогао, оронuo, остарио, стар, слаб, немоћан (о човеку, животињи, предмету)“ и чувања изведенице **drtina* у значењу „слаб, стар, онемоћао човек; слаба, онемоћала животиња“ (в. SP 5:54–55 s.v. **drtina* 2.). У дијалектима из којих су се развили остали словенски језици јавља се именица **drtъ* у значењу „дѐрање, раздирање, одирање“, „оно што је растргнуто, растучено, размрвљено, нпр. мрвице, трице, трина“ (в. горе) и изведеница **drtina* са основним значењем „оно што је одрто, раздрто, растучено, размрвљено“ (деталније в. Sędzik 1989:131-132).

Делимичан преглед семантике глагола **dъrati* / **derti* / **drti*³ показује да се сва три разматрана облика – срп. *па̀дртине* „комађе крпа у распадању“, буг. *па̀дъртина* „липова кора од које се одваја лико“ и чеш. *padrtina* „мали део, парче“ – семантички савршено уклапају у систем његових изведеница, при чему сваки од њих рефлектује само једно од основних значења глагола.

Са творбеног аспекта, сви ови облици су девербали са именичким префиксом *pa-* уместо глаголског префикса *po-* у изходном глаголу. Будући да је префикс *pa-* типичан за архаичне номиналне творевине (о томе детаљно в. Воруј 1975:13-67), подударност српског, бугарског и чешког облика указивала би на могућност да се

³ Детаљну семантичку анализу српско-хрватских континуаната овог посл. глагола даје Влајић-Поповић 2002:111-161.

ради о познопрасловенској именици **padrtina*, изведеној од глагола **podbrati* / **poderti* / **podrti*⁴. У складу са реконструкцијама предложеним у краковском прасловенском речнику (в. SP 5:54-55 s.vv. **drtina 1.* и **drtina 2.*), и овде би се могле претпоставити две именице: **padrtina 1.* „оно што је одрто, раздрто, откинуто од целине; комад, парче“ (чије би континуанте биле чеш. *padrtina* и буг. *па̀дъртина*) и **padrtina 2.* „оно што је старо, слабо, похабано“ (чија би континуанта било срп. *па̀дртине*).

Мање је вероватно да су све разматране речи настале независно једна од друге. То се пре свега односи на српску и бугарску потврду, будући да је овај архаичан начин деривације у јужнословенским језицима врло рано престао да буде продуктиван (Воруš 1975:36).

Поред архаичних девербалних именица са префиксом *pa-*, у словенским језицима паралелно постоје и именице са сачуваним глаголским префиксом *po-*, који се понекад јавља и секундарно, по аналогiji са одговарајућим глаголом (Воруš 1999:80). За наше разматрање релевантни су следећи облици: *по̀дртйна* f. „комадина (меса), одусек“ (Васојевићи, Влајић-Поповић 2002:134), *по̀дртина* „трошна кућа“, уп. и *по̀дерина* „стара хаљина“ (Бока, Skok 1:436-438 s.v. *drijèti*).

Вратимо се, на крају, именици *па̀дртине* из Бучума. Она је, највероватније, један од познопрасловенских реликата у српском језику. У прилог томе говори чињеница да ова реч има потпуне творбене еквиваленте у још два словенска језика, при чему је нарочито важан њен чешки пандан, који говори о повезаности јужно- и западнословенског језичког простора.

Са своје стране, реч из Бучума (као и она бугарска) омогућила је да се ревидирају досадашња тумачења чешке потврде, тј. да јој се призна статус псл. реликта у чешком језику. Ова архаична српска реч још једном је показала колико је за науку о језику (а нарочито за етимологију) драгоцену сакупљање дијалекатског лексичког блага. Због тога свим прегаоцима на том послу, међу којима истакнуто место заузима проф. Недељко Богдановић, дугујемо огромну захвалност.

⁴ Немајући на располагању српску и бугарску потврду, Бориш је чешке лексеме окарактерисао као творевине настале током самосталног развитка чешког језика (Воруš 1975:35-36). Јужнословенске потврде, међутим, нужно модификују такво одређење.

ЛИТЕРАТУРА:

- БЕР — *Български етимологичен речник*, София 1971—.
- Богдановић 1979 — Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*, Српски дијалектолошки зборник XXV, Београд, 1–178.
- Boryś 1975 — W. Boryś, *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*, Monografie slawistyczne 32, Wrocław etc.
- Boryś 1999 — W. Boryś, *Czakawskie studia leksykalne*, *Język na pograniczach* 21, Warszawa.
- Влајић-Поповић 2002 — Ј. Влајић-Поповић, *Историјска семантика глагола ударања у српском језику. Преко етимологије до модела семасиолошког речника*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија књ. 21, Београд.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974—
- Machek — V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968².
- Sędzik 1989 — W. Sędzik, *Dijalekatski leksički materijal u rekonstrukciji praslavenskoga leksika*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 8, Zagreb, 127-134.
- Skok — P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- SP — *Słownik prasłowiański*, Wrocław etc. 1974—.

Marta Bjeletić

PADRTINE
(A word-formation archaism from Bučum)*

Summary

The paper offers a word-formation and semantic analyses of the dialectal noun from SE Serbia, *padrtine* „pieces of ragged cloth“ and argues for its classification as a late Proto-Slavic relict in Serbo-Croatian. The thesis is supported by the word’s complete formal equivalents in two other Slavic languages: Bulg *pàdъrtina* „linden bark from which bast is falling off“ and Cz *padrtina* „a small part, piece“. Formationwise all three words are deverbals with the nominal prefix *pa-* in the place of the verbal prefix *po-*, traceable back to the late Proto-Slavic noun **padъrtina*, deriving from the verb **podъrati* / **poderti* / **podъrti*.

* Овај текст је резултат рада на пројекту 148004: *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика*, који у целини финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.